

УДК 159.95

СТИЛІ ТА ФОРМИ ГУМОРУ В КОНТИНУУМІ «НОРМА – ПАТОЛОГІЯ»

Шпортун О.М., к. пед. н.,
доцент кафедри психології та соціальної роботи
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського

У статті проведено аналіз різних стилів і форм гумору, що характеризують специфічні зміни психічної діяльності у розвитку психічної патології. Встановлено, що самопринизливий та агресивний стилі гумору можуть свідчити про певну міру відхилень у психічній діяльності, як такі, що генеруються на основі викривлених уявлень про світ, про інших людей та про себе.

Ключові слова: стилі гумору, форми гумору, психічна норма, психічна патологія.

В статті проведено аналіз різних стилів і форм юмора, характеризующих специфические изменения психической деятельности при развитии психической патологии. Установлено, что самоуничижительный и агрессивный стили юмора могут свидетельствовать об определенной степени отклонений в психической деятельности, как такие, которые генерируются на основе искаженных представлений о мире, о других людях и о себе.

Ключевые слова: стили юмора, формы юмора, психическая норма, психическая патология.

Shportun O.M. STYLES AND SHAPES OF HUMOR IN NORM-PATHOLOGY CONTINUUM

The article analyzes the various styles and forms of humor that characterize specific changes in mental activity in the development of mental disorders. Found that style, which humiliates himself and aggressive style of humor may indicate a degree of variation in mental activity, such as, that generated from distorted ideas about the world, about other people and about myself.

Key words: style of humor, shape humor, psychic norm, mental pathology.

Постановка проблеми. Гумор відіграє важливу й не завжди однозначну роль у житті людини. Практичне значення гумору в людському житті розуміється вченими з різних позицій залежно від уявлень про основні механізми та рушійні сили, що визначають людську поведінку й діяльність. Більшість науково-дослідницьких праць, що спрямовані на вивчення особливостей гумору та гумористичних проявів, належать до галузі мистецтвознавства, соціології, естетики, філософії, культурології, семіотики, лінгвістики (М.М. Бахтін, А. Бергсон, Ю.Б. Борев, А.В. Дмитрієв, А.В. Карасьов, Д.І. Ліхачев, В.Я. Пропп та інші вчені). Робилися спроби описати з використанням наукових термінів психологічні явища, відображені в гумористичній формі (А.Г. Караяні, Ю.Г. Тамберг).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У роботах зарубіжних і вітчизняних психологів розглядаються переважно зміст і структура гумору та його окремі прояви (Н.В. Абаєв, О.Г. Асмолов, М.В. Бороденко, А.В. Дмитрієв, А.В. Карасьов, І.С. Кон, О.М. Лук, А. Маслоу, С.Л. Рубінштейн, З. Фрейд, В. Франкл та інші вчені).

Дослідження почуття гумору в сучасній психології набувають дедалі більшої популярності. Інтерес до досліджень почуття гумору хворих на психічні захворювання зумовлений поширеною серед клініцистів

думкою про те, що його порушення можуть мати діагностичну значимість. Сприйняття гумору є унікальним феноменом, у якому наочно проявляється єдність інтелекту й афекту. У зв'язку із цим припускають, що порушення почуття гумору можуть виникати перед розвитком більш грубих інтелектуальних або емоційних порушень, що дає змогу проводити тонку діагностику на ранніх стадіях захворювання. Однак, незважаючи на практичну значимість подібних досліджень для клінічної практики, емпіричних даних у цій галузі досі вкрай мало. Саме ця обставина спонукала нас провести це дослідження.

Постановка завдання. Мета статті – провести психологічний аналіз різних стилів та форм гумору, що характеризують специфічні зміни психічної діяльності у розвитку психічної патології.

Виклад основного матеріалу дослідження. Знання про стилі й форми гумору є значущим для пошуку відповідей на питання щодо вияву гумору в нормі та за психічної патології. Перш ніж приступити до вивчення механізмів патологізації досліджуваного феномена, логічно зупинитись на тих його аспектах, що «лежать на поверхні» та доступні для безпосереднього спостереження й опису.

Р. Мартін пише про чотири стилі гумору, а саме: афіліативний, самопідтримуваль-

ний, агресивний та самопринижувальний [16, с. 247–250]. Він разом зі своїми студентами розробив опитувальник на стилі гумору, у якому виявляються названі чотири стилі. Цілі, для яких люди використовують гумор у повсякденному житті, значно розрізняються. Особливо ці відмінності виявляються, на думку Р. Мартіна, у соціальних взаємодіях та в ситуаціях подолання стресу. Як зазначає вчений, опитувальник було створено для розрізнення потенційно корисних та шкідливих стилів гумору [16, с. 247]. До потенційно корисних, здорових стилів віднесено афіліативний та самопідтримувальний, а до потенційно шкідливих – агресивний і самопринижувальний.

Афіліативний гумор виявляється в доброзичливій, прийнятній манері та слугує засобом поліпшення міжособистісних стосунків. Він використовується людьми, схильними доброзичливо жартувати, розважати інших, ослаблювати напругу в спілкуванні. Таке використання гумору відрізняється терпимістю до інших, відсутністю ознак ворожості, допомагає самоствердитись тому, хто продукує гумор.

В основі самопідтримувального гумору – прагнення людини до підтримки в себе позитивного, оптимістичного погляду на світ. Він використовується як засіб подолання та проявляється в тенденції зберігати гумористичний погляд на життя навіть перед обличчям стресу й проблемних життєвих ситуацій, на які більшість людей реагує, навпаки, серйозно. Такий гумор допомагає людині зберігати стабільний психічний стан та не засмучуватись.

Метою агресивного гумору є домінування, маніпулювання та використання інших людей. Він проявляється в зневажливій або критикувальній манері, маніпулюванні, висміюванні людей, використанні принизливих, образливих висловлювань. Фактично цей тип гумору є засобом самопіднесення за рахунок приниження інших.

Самопринизливий гумор використовується людиною для різних цілей, проте базується на актуалізації негативного образу себе. Цей стиль гумору специфічний тому, що людина, на відміну від агресивного гумору, використовує самоприниження як засіб досягнення гумористичного ефекту. Якщо в агресивному стилі гумору до таких засобів належить демонстрація зневажливого ставлення до інших, то в самопринизливому стилі – демонстрація зневажливого ставлення до себе. Розказуючи щось смішне про свої слабкі сторони, помилки, невдачі тощо, людина прагне таким чином викликати позитивне ставлення до себе, прийняття з боку інших людей.

Р. Мартін розглядає два перші види гумору як корисні, здорові, а два останні – як шкідливі для психічного здоров'я людини. Агресивний і самопринизливий види гумору є протилежними за формою вияву та за змістом (шкідливість для інших чи шкідливість для себе), хоча обидва види базуються на порушенні міжособистісних меж: за агресивного гумору – за рахунок психологічного благополуччя інших людей, за самопринижувального – за рахунок власного психологічного благополуччя.

Автор вважає, що описані стилі гумору не є результатом свідомого, стратегічного вибору. Натомість вони використовуються спонтанно та не усвідомлюються як цілеспрямовані стратегії.

Можна припустити, що особи з психічною патологією використовують агресивний та самопринизливий гумор частіше, ніж здорові особи. Стосовно відмінностей у використанні стилів гумору за психічних розладів у літературі наведено певні дані.

Спроби систематизації уявлень про форми гумору привели до появи різних її варіантів. В. Рух у 1992 р. за допомогою факторного аналізу оцінок досліджуваними анекдотів і гумористичних малюнків виокремив три фактори: суперечність і її розв'язання, безглуздість (nonsense), сексуальний гумор. Він описав ці фактори зі спіранням на теорію невідповідності.

О.М. Івановою було отримано п'ятифакторну модель гумору, що містить, крім трьох факторів, отриманих В. Рухом, додаткові два фактори [12]. Цю модель утворюють такі фактори:

1) гумор безглуздості. Цей фактор повторює фактор безглуздості, виокремлений В. Рухом. Його склали анекдоти, засновані на прийомах безглуздості та суміщення планів;

2) непристойний гумор. Цей фактор значною мірою перекривається фактором сексуального гумору в моделі В. Руха, хоч і в дещо розширеному трактуванні. До нього увійшли нейтральні, універсальні жарти та анекдоти, що ґрунтуються на повторенні, а також нейтральні жарти-псевдоприслів'я;

3) гумор, що дискримінує протилежну стать. Цей фактор склали анекдоти, у яких чоловіки іронізують над жінками. Дослідник припустила, що сенс цих анекдотів – здебільшого не агресія, а встановлення стосунків між особами протилежної статі;

4) цинічно-песимістичний гумор. Цей фактор складають анекдоти, засновані на парадоксі, які виражають песимістично-цинічне ставлення до життя, розчарування, переконаність у тому, що стан справ є невивідним, неприємним;

5) «інтелектуальний» гумор. Цей фактор відповідає виокремленому В. Рухом фактору «суперечність – розв'язання суперечності». Його утворюють анекдоти та жарти, «розуміння яких вимагає припущення, розшифрування, реінтерпретації сенсу». Вони засновані на подвійному тлумаченні, порівнянні за віддаленою ознакою, зворотному порівнянні тощо [31].

Під час аналізу специфіки гумору осіб із психічною патологією два додаткові фактори, виокремлені О.М. Івановою (гумор, що дискримінує осіб протилежної статі, і цинічно-песимістичний гумор), є істотними.

О.М. Іванова, С.М. Єніколопов, О.В. Мітіна пишуть про результати дослідження сприйняття гумору за різних видів психічних розладів [11; 12]. Особи з приступоподібно-прогресивною формою шизофренії надають перевагу гумору, що дискримінує протилежну стать. Автори припускають, що така тенденція пов'язана з тим, що подібні жарти простіші для розпізнавання, оскільки в них чітко окреслений об'єкт висміювання.

Якщо ж у структурі порушень на перший план виходить виразне викривлення процесу узагальнення, спостерігається надання переваги гумору, заснованому на розв'язанні суперечності. Дослідники це пов'язують із поганим розумінням контексту ситуації взаємодії та, зокрема, аспекту серйозності/несерйозності розмови співбесідника. Тому розпізнавання гумору відбувається повністю за рахунок когнітивного його складника.

В осіб з уповільнено-безперервним перебігом шизофренії спостерігається надання переваги тим чи іншим жартам залежно від типу домінуючих порушень – когнітивних чи афективних. Домінування афективних порушень супроводжується наданням переваги цинічно-песимістичному гумору та неприйняттям непристойних жартів. Домінування ж порушень когнітивного компонента пов'язане з наданням переваги гумору, заснованому на розв'язанні суперечності та дискримінації протилежної статі.

За афективних розладів відбуваються виразні зміни в сприйманні жартів. О.М. Іванова, С.М. Єніколопов, О.В. Мітіна виявили, що у хворих з афективними розладами частіше сміхову реакцію викликають анекдоти, засновані на суміщенні планів та змішанні стилів [11; 12]. Непристойні ж жарти ця категорія хворих сприймає погано.

За даними Л.А. Голдсміт, особи із суїцидальними тенденціями надають перевагу гумору на тему смерті [30], а також анекдотам, у яких страждає головний персонаж

[31]. Однак у дослідженні О.М. Іванової отримано дані, які певним чином суперечать висновку про такі особливості гумору осіб із симптомами депресії [11]. Вона виявила, що анекдоти на теми хвороби й смерті цими особами не сприймаються.

Домінування маніакальної симптоматики в актуальному психічному стані супроводжується високою сміховою активністю, розкутістю, наданням переваги сексуальному та «алкогольному» гумору [12, с. 45–57]. Водночас у цієї категорії хворих виявлено високу оцінку цинічно-песимістичних анекдотів, вищу, ніж в осіб із виразністю депресивної симптоматики. Тобто в гуморі осіб із маніакальними тенденціями поєднуються ознаки маніакального стану та водночас парадоксальне тяжіння до протилежного афективного полюсу.

Форми вияву гумору в осіб із тривожними розладами зумовлені специфікою особистісних властивостей цієї групи хворих [25; 26]. Дослідники стверджують, що тривожність знижує ефект комізму та впливає на сприйняття гумористичних ситуацій загалом. Зміст ситуацій при цьому не має великого значення [28].

Е.Л. Носенко та О.Б. Харченко звертають увагу на можливості імпліцитної діагностики відхилень у психічному здоров'ї людини за допомогою виявлення використовуваних нею стилів і форм гумору [17; 23].

У багатьох публікаціях останніх років обґрунтовується роль різних форм гумору у формуванні механізмів психологічного захисту та стратегій психологічного подолання [12; 17; 18; 23].

Власну класифікацію форм гумору запропонували також Е.Л. Носенко та О.О. Зайва. Вони проаналізували роботи, у яких різні вияви гумору розглянуто як ресурс психологічного подолання [11; 17]. Авторами, які під час розроблення класифікації базувались на когнітивно-експериментальній теорії внутрішнього світу особистості, отримано три узагальнені класи, що складаються з різноманітних форм гумору.

У разі, коли гумор є результатом сприйняття оточуючого світу як несправедливого, недоброзичливого, загрозливого, його глибинний зміст розглядається авторами як «сублімований протест проти соціальних недоліків та «віддалених інших», які уособлюють ці недоліки». Гумор допомагає людині знизити значущість травматичних подій та явищ: глузування щодо них виступає засобом такого зниження.

Якщо ж гумор виникає внаслідок сприйняття світу як непередбачуваного, хаотичного, позбавленого змісту, його основна функція – захист від очікуваних проявів сві-

ту через спростування міри важкості життєвої ситуації, фіксації уваги на її абсурдності, приниженні значення та змісту невідомого явища.

У ситуаціях, коли гумор актуалізований сприйняттям інших як недобррозичливих і ворожих, як засіб реалізації гумору використовується непрямі вербальна агресія. Вона може бути виражена через принизливі порівняння, глузування з когось чи когось.

У варіанті гумору, зумовленого сприйняттям себе як не гідного поваги чи недооціненого іншими, використовуються або самопідтримувальний, або самопринизливий гумор, що унеможлиблює вирівнювання самооцінки за допомогою гумористичних засобів.

Перша категорія виявлень гумору базується на «суб'єктивному образі оточуючого світу», який у свою чергу поділяється на два основні види: «світ – злий, несприятливий, незрозумілий» та «світ – незрозумілий, непередбачуваний, не доступний для контролювання». Відповідно, перший вид суб'єктивного образу світу продукує такі форми гумору, як когнітивний «чорний» гумор, принизливий гумор, етнічний гумор, афіліативний гумор, самопідтримувальний гумор, а другий вид – когнітивний гумор ситуації: сміхові дублери релігійних культур, когнітивний гумор маленьких дітей.

Друга категорія виявлень гумору засновується на «сприйнятті інших» як недобррозичливих, як джерела загрози. Таке сприйняття партнерів за спілкуванням пов'язане з такими формами гумору, як агресивний (уособлюваний) гумор, етнічний гумор, самопринизливий гумор.

Нарешті, третя категорія базується на «образі «Я» як суб'єкта життєдіяльності», причому «Я» в цьому образі є не гідним поваги, неспроможним досягти успіху в життєдіяльності. Формами гумору, що генеруються у зв'язку з таким образом «Я», є акторська (театралізована) саморепрезентація, а також гумор, що стимулює себе.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, серед стилів та форм гумору, які нині виокремлюють вітчизняні та зарубіжні дослідники, знаходимо такі, що можуть характеризувати специфічні зміни психічної діяльності в розвитку психічної патології. Насамперед це стосується самопринизливого та агресивного стилів гумору, гумору, що дискримінує осіб протилежної статі, та цинічно-песимістичного гумору. Різна міра відхилень у психічній діяльності також може бути пов'язана з формами гумору, що генеруються на основі викривлених уявлень про світ, про інших людей і про себе.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Асмолов А.Г. Психология личности: принципы общепсихологического анализа / А.Г. Асмолов. – М. : Смысл, 2001. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://docviewer.yandex.ua/?url=https://htp%3A%2F%2Fdvkashirsky.narod.ru%2Ffolderfiles%2F1%2FAsmolv_A.G_Psihologiya_lichnosti_-91021.doc&name=Asmolv_A.G_Psihologiya_lichnosti_-91021.doc&lang=ru&c=58b3d7735b32.
2. Бахтин М.М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура Средневековья и Ренессанса / М.М. Бахтин. – М. : Художественная литература, 1990. – 543 с.
3. Братусь Б.С. Аномалии личности / Б.С. Братусь – М. : Мысль, 1988. – 348 с.
4. Бороденко М.В. Два лица Януса-смеха / М.В. Бороденко. – Ростов-на-Дону : Цветная печать, 1995. – 86 с.
5. Василюк Ф.Е. Психология переживания (анализ преодоления критических ситуаций) / Ф.Е. Василюк. – М. : МГУ, 1984. – 200 с.
6. Вилюнас В.К. Психология развития мотивации / В.К. Вилюнас. – СПб. : Речь, 2006. – 458 с.
7. Выготский Л.С. Психология развития человека / Л.С. Выготский. – М. : Смысл ; Эксмо, 2005. – 1136 с.
8. Выготский Л.С. Собрание сочинений : в 6 т. / Л.С. Выготский. – М. : Педагогика, 1982 – 1984. – Т. 4 : Детская психология. – 1984. – 432 с.
9. Гладких Н.В. Катарсис смеха и плача / Н.В. Гладких // Вестник Томского государственного педагогического университета. Серия «Гуманитарные науки (филология)». – Томск, 1999. – Вып. 6(15). – С. 88–92.
10. Домбровская И.С. Юмор в контексте развития / И.С. Домбровская. – Гродно : ИК «Неформат», 2014. – 280 с.
11. Иванова Е.М. Психопатология и чувство юмора / Е.М. Иванова, С.Н. Ениколопов // Трудный пациент. – 2009. – Июль. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://t-pacient.ru/articles/6443/>.
12. Иванова Е.М. Психологические механизмы нарушения чувства юмора при шизофрении и циклотимии / Е.М. Иванова, С.Н. Ениколопов, М.Ю. Максимова // Психиатрия. – 2005. – № 3. – С. 60–65.
13. Леонтьев Д.А. Чувство юмора / Д.А. Леонтьев // Psychologies. – 2007. – № 18. – С. 44.
14. Лук А.Н. О чувстве юмора и остроумии / А.Н. Лук – М. : Наука, 2005. – 234 с.
15. Мамардашвили М.К. Классический и неклассический идеалы рациональности / М.К. Мамардашвили. – М. : Лабиринт, 1994. – 92 с.
16. Мартин Р. Психология юмора / Р. Мартин ; пер. с англ. под ред. Л.В. Куликова. – СПб. : Питер, 2009. – 480 с.
17. Носенко Е.Л. Стили та форми прояву гумору як гіпотетичні аспекти імпліцитної діагностики психологічного здоров'я / Е.Л. Носенко, О.Б. Харченко // Проблеми сучасної психології. – 2010. – Вип. 10. – С. 501–514.
18. Опихайло О.Б. Характер зв'язку психологічних властивостей особистості з різними формами прояву гумору / О.Б. Опихайло // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. – 2014. – Вип. 2. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vnadps_2014_2_18.pdf.

19. Поппер К.Р. Объективное знание. Эволюционный подход / К.Р. Поппер. – пер. с англ. – М. : Эдиториал УРСС, 2002. – 384 с.
20. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии : в 2 т. / С.Л. Рубинштейн. – М. : Педагогика, 1989–1989. – Т. 2. – 1989. – 328 с.
21. Рубинштейн С.Л. Очерки, воспоминания, материалы / С.Л. Рубинштейн ; под ред. Б.Ф. Ломова. – М. : Наука, 1989. – 440 с.
22. Стефаненко Е.А. Исследование гелотофобии у больных психическими расстройствами / Е.А. Стефаненко, Е.М. Иванова, С.Н. Ениколопов // Теоретические и прикладные проблемы медицинской психологии : сборник материалов Всероссийской юбилейной научно-практической конференции к 85-летию Ю.Ф. Полякова (14–15 февраля 2013 г.). – М. : ГОУ ВПО «Московский городской психолого-педагогический университет» и ФГБУ «НЦЗП» РАМН, 2013. – С. 106–107.
23. Харченко О.Б. Особистісні фактори різних форм прояву гумору / О.Б. Харченко // Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Психологія». – 2010. – № 9/1. – Вип. 16. – С. 113–118.
24. Apter M.J. A structural-phenomenology of play / M.J. Apter // *Adult play: A reversal theory approach.* – Amsterdam : Swets & Zeitlinger, 1991. – P. 13–29.
25. Forabosco G. The ill side of humor: Pathological conditions and sense of humor / G. Forabosco // *The Sense of Humor: explorations of a personality characteristic* / ed. W. Ruch. – New York : Mouton de Gruyter, 2007. – P. 271–292.
26. Frydenberg E. Thriving, surviving, or going under: Which coping strategies relate to which outcomes? / E. Frydenberg, R. Lewis // *Thriving, surviving, or going under.* – Melbourne : University of Melbourne, 2004. – P. 3–23.
27. Kuiper N. Humor and mental health / N. Kuiper, J. Olinger // *Encyclopedia of Mental Health 2* / H. Friedman (ed.). – San Diego CA : Academic Press, 1998. – P. 445–457.
28. Lampert M.D. Cross-cultural variation in gelotophobia within the United States / M.D. Lampert, K.L. Isaacso, J. Lyttle // *Psychological Test and Assessment Modeling.* – 2010. – № 52(2). – P. 202–216.
29. Polimeni J. Humor perception deficits in schizophrenia / J. Polimeni, J.P. Reiss // *Psychiatry Research.* – 2006. – № 141. – P. 229–232.
30. Proyer R.T. An Initial Study on How Families Deal with Ridicule and Being Laughed at: Parenting Styles and Parent–Child Relations with Respect to Gelotophobia, Gelotophilia, and Katagelasticism / R.T. Proyer, S. Estoppey, W. Ruch // *Journal of Adult Development.* – 2012. – Vol. 19. – Issue 4. – P. 228–237.
31. Ruch W. Who fears being laughed at? The location of gelotophobia in the Eysenck – an PEN-model of personality / W. Ruch, R. Proyer // *Personality and Individual Differences.* – 2009. – № 46(5-6). – P. 627–630.